

gazdaság

Tatai Zoltán Konzervgyár épült Nyíregyházán Személyes emlékek a megye iparosításának múltjából (3.)

Cikksorozatunkban dr. Tatai Zoltán közgazdász eleveníti fel személyes emlékeit, tapasztalatait, amelyeket az Országos Tervhivatal területfejlesztéssel foglalkozó munkatársaként megyénkben szerzett az ezerkilencszázhatvanas-hetvenes években. Az első igazán nagy, országos jelentőségű ipari beruházás az 1960-as évtized elején valósult meg Szabolcsban, Nyíregyházán.

A Szabolcs-Szatmár megye fejlődésével, elsősorban az ipar fejlesztéséhez kapcsolódó személyes emlékeim felidézésénél arra törekszem, hogy a történések lehetőség szerint az akkori tapasztalataim szerint, ne utólagos belemagyarázások, a mai szemlélet alapján, kerüljenek lejegyzésre. Az egyéni és társadalmi cselekvések, csak akkor érthetőek, akkor tükrözik megítélésem szerint a valóságot, ha a korabeli társadalmi-gazdasági környezetbe ágyazottan mutatjuk be azokat. A történelmi környezet, szemlélet nélkül sem a múlt, sem a jelenünk nem érthető meg reálisan. Az 1950-es évek végén megfogalmazott, az ipar területi arányainak megváltoztatására, az iparilag és egyben gazdaságilag elmaradott térségeinek fokozott iparosítására, felzárkóztatására irányuló erőfeszítések lényegében társadalmi konszenzusra alapozódtak, legalábbis általános, elméleti szinten. Természetesen, amikor ennek a programnak a megvalósítása egyes ágazatokat, vállalatokat, személyeket kedvezőtlenül érintett, nyíltan vagy burkoltan valós vagy mondvacsinált érvekkel, az érintettek a saját érdekeik szerint kívánták az eseményeket alakítani. Az nyugodtan megállapítható, hogy a vidék iparosításának legkövetkezetesebb hívei, szószólói, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt, az Országos Tervhivatal Területi Főosztályának a területfejlesztéssel foglalkozó szakemberei, valamint az OT Távlati Főosztályának Területi Osztálya, valamint a VÁTI egyes dolgozói voltak. Ezt a kis csoportot az egyes ágazatok, vállalatok nem, vagy legalább láthatóan nem befolyásolták. Véleményük kialakításánál a népgazdasági, a hosszú távú érdekek domináltak. Részkérdésekben természetesen lehettek, voltak különbségek közöttük is. Körükben azonban nem a személyes érdekek, hanem a tényleges érdemi viták domináltak. Természetesen más szervezeteknél is nagyon sok jó szakember képviselte a valós illetve az általunk valósnak tartott érdekeket.

Az akkori politikusok között országos és helyi szinten, emlékeim szerint már nem mindig volt egyezőség az esetenként a személyes közreműködésükkel meghozott elvi döntések és azok megvalósítása végrehajtásában. Egyik-másik országos vezető saját hivatalába, városába érkezvén már inkább az „ülés pontja” szerint érvelt,

cselekedett, és nem az általa is meghozott általános, elvi álláspontot tartotta önmagára, illetve a hozzá tartozó vállalatra, tevékenységre kötelezőnek. (Úgy vélem, e tekintetben azóta sem változott lényegesen a helyzet.)

Visszatérve a bevezetőhöz, az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején a különböző statisztikák, a helyszíni tapasztalatok egyértelműen mutatták, hogy az ország legszegényebb megyéje Szabolcs-Szatmár megye. Az életviszonyokat leginkább jellemző mutató, amely a tömegek reagálását mutatja a térség objektív viszonyaira – a népesség elvándorlása – ebből a térségből volt a legmagasabb. Ezt támasztotta alá az életkörülményeket jelző legtöbb statisztikai adatmutató is. Nem csupán a legutolsó volt a megyék sorrendjében, de még az előtte lévőtől is leszakadt Szabolcs-Szatmár megye. Ebből a helyzetből következett, hogy azoknak, akik országos szinten az elmaradt térségek felemeléséért a területek tervszerű, arányos fejlesztéséért felelősséget éreztek, illetve munkaköri feladatuk volt, Szabolcs-Szatmár megye kiemelt ipari fejlesztésének szorgalmazása elől nem térhettek ki, nyíltan semmiképpen sem.

Az 1950-es évek végén a mezőgazdaság átalakítása, termelőszövetkezetek alakítása a politika, a gazdaságpolitika legfontosabbnak tartott feladata. Akik a mezőgazdaság helyzetét, szerkezetét csak kicsit is ismerték, tudták, hogy ebben a gazdasági ágazatban lekötött munkaerő mértéke, aránya lényegesen magasabb az indokoltnál. Köztudott volt, hogy a termelőszövetkezetek kialakulásával párhuzamosan objektív okokból – de az itt dolgozók szubjektív elhatározása alapján is – tömegesen válnak ki dolgozók. Akik, ha nem tudnak helyben vagy a térségben napi bejárással munkához jutni, a városokba, elsősorban a fővárosba és az ipari munkahelyet kínáló térségekbe költöznek. Ennek társadalmi, anyagi terhei – a lakások, munkásszállók építése, az egyéb feltételek megteremtése – azonban nagyon magasak. A vidéki iparosítás, az iparilag, gazdaságilag elmaradott térségekben ipari munkahelyek létrehozása alapvető gazdasági, politikai érdek, ha tetszik: országos szociális-szociológiai feladatot is jelentett. Ez még akkor is igaz, ha ez utóbbiakat a korabeli közgazdasági irodalom nem bontotta ki mindig részletesen.

A mezőgazdaság átalakításához az is hozzátartozott, hogy az ágazaton belül is strukturális átalakulás szükséges, különösen azokban a térségekben, ahol a fő mezőgazdasági ágakban, különösen a gabonatermelésben – az elkerülhetlenné váló technológiai korszerűsítés következtében – különösen magas létszám felszabadulása volt várható. A demográfiai folyamatokból – jó kiszámíthatósága következtében – előre látható volt, hogy a munkába lépő korosztályok magas létszámára lehet számítani. A számos tényezőt együttesen figyelembe véve az új munkahelyek létrehozásának igénye parancsoló szükségsszerűségi jellegűvé jelentkezett. A helyzetből szükségszerűen következett, hogy a Tiszántúlon, Szabolcs-Szatmár megyében is, a mezőgazdaságban is keresni szükséges azokat a tevékenységeket, amelyek az ágazaton belül fajlagosan magasabb munkaerő lekötést indokolnak. Kézenfekvőnek mutatkozott, hogy a kertészeti kultúrákat, a zöldség- és gyümölcsstermelést ezekben az országrészekben is fokozzák. Ez annál is inkább indokolt volt, mert a növekvő városi-ipari lakosság és a korszerűbb táplálkozási szokások miatt a belső kereslet és az exportálási lehetőségek – különösen a Szovjetunió igényei – szinte korlátlan piacot jelentenek a frissen szállítható árukra és a konzervipari termékekre.

A hosszú bevezetőt azért tartottam fontosnak, hogy indokoljam a Tiszántúrra ebben az időben tervezett és viszonylag gyorsan megvalósított három nagy

konzervgyár létrehozásának célszerűségét. Ezek Nyíregyházán, Debrecenben és Békéscsabán valósultak meg.

Az új konzervgyárak Tiszántúlra telepítésének megítélésében szinte példátlan egyetértés alakult ki az érintett központi ágazati és területi, valamint a helyi szervezetek között. Sokoldalú tudományos vizsgálatok egyértelműen kimutatták, hogy a Tiszántúl kedvező mezőgazdasági adottságú térségei a zöldség – és jórészt az igényelt gyümölcs – termesztésére is kiválóan alkalmasak. Az egyébként is célszerű öntözéses gazdálkodás kiterjesztése ezen ágazatokban különösen kifizetődő, vagyis a talaj- és éghajlati adottságok, a kialakult térségi munkaerő-felesleg, a hazai és külgazdasági adottságok, végül a gazdaságföldrajzi helyzet a kertészeti kultúrák lényeges kibővítését egyértelműen lehetővé és indokoltá teszik. Ezek pedig a konzervgyárak telepítésének legfontosabb feltételei.

A konzervgyárak telepítési tényezői közül a hatékony működést biztosító a legfontosabb. A közelről beszállítható nyersanyag termelési feltételei megteremtésének minden lehetősége adott. Az egyéb telepítési tényezők – a munkaerő igény kielégítése, a készáru elszállításának feltételei, a döntően keleti piacokra szállítás is kedvező –, a telepítést kizáró egyéb okok pedig nem voltak. Ezek a kedvező természeti, társadalmi adottságok azonban nem zárták ki azt, hogy a meglévő fővárosi, és az ország más részében működő konzervgyárak ne törekedtek volna a fejlesztések minél nagyobb részének megszerzésére. Mindenekelőtt azzal érvelve, hogy a meglévő gyárakban a bővítések alacsonyabb ráfordítással megvalósíthatók, mint új gyárak létrehozásával. Az új munkaerő kiképzése is egyszerűbben, olcsóbban megoldható náluk. Ebben az időszakban olyan méretű új konzervipari kapacitások létrehozása szerepelt napirenden, hogy az új gyárak létrehozása mellett a már meglévő gyárakban is jelentős korszerűsítésekre, kapacitásbővítésre kerülhetett sor.

A Nyíregyházára telepítendő új konzervgyár helyének kijelölése, a városon belüli elhelyezése azonban vitákat váltott ki. A tervezők, a kivitelező építőipari vállalatok általában szívesebben hozzák létre az új objektumokat teljesen új helyen, úgynevezett zöldmezős elhelyezéssel. Így a korszerű technológia kialakítása könnyebb, a korszerű építési módszerek előnyösebben alkalmazhatók, a saját „művészi” ambíciójuk kiteljesedése kevesebb gátba ütközik. A közgazdasági, társadalompolitikai, városépítési szempontok esetenként más helykijelölési igényekkel lépnek fel, vagyis hogy adott kistérségen belül melyik legyen az a tényleges terület, ahol az új kapacitás létrejön, már vitákat válthat ki. A hazai vidéki iparosításnak ebben a korai szakaszában is igen erős korlátozó tényező volt a beruházási költségek szűkössége. Nyíregyháza esetében is keresni kellett azokat a helyeket, ahol viszonylag gyorsan, a lehető legalacsonyabb költséggel lehet a tervezett kapacitásokat létrehozni.

Kis körültekintés után kézenfekvőnek mutatkozott, hogy az új konzervgyárat a vasútállomás közelében, az egykori városi villamos erőmű területén hozzák létre. Korábban a helyi igényekre épült erőmű használható állapotú, de műszakilag elavult volt, már csak hideg tartalékként szerepelt az országos mérlegben az országos erőművi kapacitások között. Figyelembe véve az újonnan épülő nagy erőműveket, ennek a tartalékból való kizárása nem jelentett komoly akadályt. Ugyanakkor ez a kis „erőmű” a tervezett nagy ipari létesítménynél, mint üzemi energiát termelő egység jelentős beruházási megtakarítást ígért a szükséges gőz- és melegvíz-termelési kapacitás létrehozásánál. Az egykori városi erőmű területe, a bővítési lehetőségeket feltételezve ugyan szűkös, de elegendő területet biztosított az új konzervgyár számára. A rendezett ipari terület, a meglévő infrastruktúra jelentős beruházási

megtakarítási lehetőséget nyújtott. Ezek az előnyök lényegesen jelentősebbek voltak a tervezésnél valóban gondokat okozó helyi-területi adottságok kényszerű figyelembevételénél. Megemlítem még, hogy Békéscsabán is az új konzervgyár egy a háború alatt épített, raktárnak használt épület igénybevételével épült fel, ugyancsak a beruházásai költségsökkentése érdekében.

Ide kívánczik, hogy az 1960-as évek elején az akkortájt felfedezett és termelésbe állítható alföldi földgázra támaszkodva Orosházán nagykapacitású, korszerű öblösüveggyár épült, amely az új konzervgyárak számára a közelből tudta szállítani a konzervgyártáshoz szükséges üvegeket. Említést érdemel az is, hogy a Szovjetunióból szállított fenyőrönkök egyre nagyobb arányát a térségben, Tuzséron dolgozták fel fűrészárúnak, és ezekből készülhettek a konzervszállításához szükséges ládák is. Tehát a konzervgyárak Tiszántúlra, Nyíregyházára telepítése egy nagyobb termelési folyamat, a térség egész gazdaságát érintő részeként jött létre.

Megemlítendőnek tartom, hogy a szakemberek nem jelentéktelen része – közöttük olyanok is, akik szívesen vették e térségek felzárkóztatására irányuló erőfeszítéseket, egyetértettek az Alföld, az iparilag fejletlen térségek iparosítási igényével – legszívesebben csupán a meglévő, a helyi hagyományokra alapozott, illetve a mezőgazdasági termékek feldolgozására telepített ipart, iparosítást látott volna szívesen. Gyakran kellett magyarázni, hogy a fenti elveket helyesnek véljük, a hagyományokra, a mezőgazdasági termékek feldolgozására támaszkodást szükségesnek tartjuk, az ilyen iparfejlesztést teljes gőzzel támogatjuk. Ugyanis például Kisvárdán a Vulkan vasöntöde, a megye bútór- és más gyárainak bővítése nem elégséges az iparilag elmaradott térségek ipari felzárkóztatásához, így a Szabolcs-Szatmár megye, a beregi térség gazdasági elmaradottságának lényeges mérsékléséhez.

Végül is a Nyíregyházán a konzervgyár – a szokásosan nagy volumenű építkezésekkel együtt járó gondokkal, nehézségekkel – idejében, korszerű színvonalon felépült. A nagymértékű konzervipari termékek egyik legfőbb gyártója, szovjetunióbeli szállítója lett. A földrajzi közelségből, az intenzív személyes kapcsolatok alapján – természetesen a vállalat, az ország érdekeinek figyelembe vételével – számos olyan termék készült, amelyet kizárólag a vásárlói szokások, igények kielégítésére fejlesztettek ki, és nagy tömegben szállítottak a Szovjetunióba. A konzervgyár felépítése jelentette a térség első igazi nagy ipari beruházását, és hosszú ideig ez a gyár foglalkoztatta a legtöbb dolgozót a városban és a megyében. Az új konzervgyár létrehozásának azonban nemcsak a közvetlen jelentősége; az ipari termelés és foglalkoztatás tekintetében volt számottevő a szerepe, hanem a közvetett; a térség mezőgazdaságára, a kertkultúra emelésére. Az öntözés kiterjesztésével közrejátszott a térség termelőszoftkezeteinek felemelkedésében, valamint a nyíregyházi ipari kultúra, a szakmunkásképzés kiszélesítésében. Sokat javított a női munkaerő foglalkoztatásában is – noha részben csak szezonálisan. Sok hazai és külföldi szakember is megjelent a térségben.

A konzervgyár felépítése számottevő általános gazdaságélénkítő hatással bírt és egyfajta bizalmi tényezőt is jelentett. Azt hogy az ország, ha nem is mindig elég gyorsan és a megkívánt mértékben, de segít e távoli, legelmaradottabb országgrész gondjainak megoldásában. Nem szólamokkal, hanem valóságos munkahelyteremtéssel, a gazdaság egészének felemelkedését szolgáló beruházásokkal.

A Nyíregyházi Konzervgyárat 1964. augusztus 20-án avatták fel, s hamarosan a megye iparának kiemelkedő létesítménye lett. Folyamatosan nőtt a létszám és a termelési érték, volt, amikor négyezer ember dolgozott a gyárban. Eleinte a Kon-

zervipari Tröszt keretében működött, de a kiváló menedzsment és szakembergárda munkájának eredményeként jól vizsgázott a tröszt 1982-ben történt megszűnését követő önállóság éveiben is, amikor megújult a gyári technika, technológia. A tizennégy konzervgyár között az iparág legjobb vállalatai közé emelkedett a termelés mennyisége, a műszaki színvonal, az eredményes gazdálkodás és a dolgozók képzettségi szintje tekintetében egyaránt.

A nyolcvanas évek végén, a rendszerváltás és a piacgazdaságra történő áttérés következményeként a konzervipar – benne a nyíregyházi gyár – óriási piacvesztést szenvedett el, nagy adósságok halmozódtak fel, a kilábalásra alig mutatkozott esély. A gyár nagy része a hitelező bankok tulajdonába került. A leépülés mélypontja 1992-ben volt, amikor szóba került a felszámolás lehetősége is. Az érdekeltek végül mégis a konzervgyártás folytatása mellett döntöttek. Megalakították a bonyolult nevű Első Kelet-Magyarországi Befektetési és Eszközhasznosítási Korlátolt Felelősségű Társaságot (EKO Kft.). A gyár 1993–1997 között ismét felívelő pályára került. Újabb tulajdonosi szerkezetváltások után 1998-ban a helyi konzervipar megtelepedését, a gyáralapítás 35. évfordulóját méltóan ünnepelték Nyíregyházán.

Később újra hullámzó volt a kft. élete, mígnem 2006-ban nehéz körülmények között ismét tulajdonváltás történt. Azóta egy magyar magánszemély működteti a gyárat, amely most 170 dolgozót foglalkoztat, s hat milliárd forint termelési értéket állít elő. Főként dobozos kukoricát, borsót, magozott meggyet, sűrített paradicsomot, különféle savanyúságokat készít hazai fogyasztásra és exportra. Megtartották a gyár sikeres termékcsaládját, a Nagymama lekvárját is. *(A szerk.)*